

سلامت و رفاهیت

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان :

بررسی محرومیت های اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه

استاد راهنما:

دکتر محمد سپهری

استاد مشاور :

دکتر یوسف درویشی هویدا

پژوهشگر :

نفیسه پایدار پویا

زمستان ۱۳۸۹

این پژوهش را تقدیم می‌کنم به:

تمام رهپویان علم و دانش؛
آنان که آتش عطش علم در وجودشان شعله‌ور است و در جستجوی این نور الهی هرگز خسته و
ملول نمی‌شوند،
و از روزنه‌های دریافت این موهبت غفلت نمی‌ورزند.
امید که نور علم در قلب هامان همواره روشنی‌بخش گردد. چنان که در روایات آمده است:
« العلم نور یقذفه الله فی قلب من یشاء »

یا رب قطره دانش که بخشیدی ز پیش
متصل گردان به دریا‌های خویش

با تشکر از :

همه کسانی که در ادامه مسیر علم و دانش یاریم کرده اند:
پدر و مادر عزیزم؛ که همواره پشتوانه ام بوده اند و با مساعدت ها و تجربه هاشان مرا ثبات قدم بخشیدند. هر چند حق ایشان بر گردن من، چنان بسیار است که از عهده جبران برنمایم؛
همسر بزرگوارم؛ که با تحمل و صبوری اش و نیز راهنمایی هایش مرا انگیزه و توانی دو چندان بخشید؛
و **فرزند دلبندهم شهاب الدین؛** که هر چند کودکی بیش نیست؛ اما به خاطر مشقت هایی که به دلیل بعد مسافت در این دوران متحمل شد، بر خود لازم می دانم که از او نیز تشکر نمایم.

و با تشکر از اساتید گرانقدر:

جناب آقای **دکتر محمد سپری؛** استاد راهنمای محترم که با رهنمودهای ارزشمند خویش نه تنها مرا در نگارش پایان نامه یاری نمودند بلکه شوق پژوهش و نگارش علمی را در من دو چندان نمودند.
جناب آقای **دکتر یوسف درویشی هویدا،** استاد مشاور محترم که به حق چون مشاور دلسوز و عالم ارشاد نمودند.
و جناب آقای **دکتر مجید وزیری،** مدیر گروه محترم، که با راهنمایی ها و مساعدت های خویش در این راه یاری نمودند.
و نیز استاد داور محترم جناب آقای **دکتر سید علی پور منوچهری؛** که قبول زحمت نمودند و با نگاه عمیق و دقیق و نقدهای سازنده خویش، به افق های جدید رهنمون شدند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب نفیسه پایدار پویا دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۰۰۰۰۳۹۱۰۰ در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی که در تاریخ ۸۹/۱۱/۲۷ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی محرومیت های اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه با کسب نمره ۱۷/۷۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام. بدینوسیله متعهد می شوم ۱- این پایان نامه حال تحقیق و پژوهش انجام شده توسط این جانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام. مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر، یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: نفیسه پایدار پویا
- - -

امضاء:

بسمه تعالی
 دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
 دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

XX

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۴۰۷۸۹۱۰۰۸
عنوان پایان نامه: بررسی محرومیت های اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه		
نام و نام خانوادگی دانشجو: نفیسه پایدارپویا	شماره دانشجویی: ۸۷۰۰۰۳۹۱۰۰	تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۸/۱۱/۵
رشته تحصیلی: فقه و مبانی حقوق اسلامی	استاد/استادان راهنما: دکتر محمد سپهری	تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۸۹/۱۱/۲۷
استاد/استادان مشاور: دکتر یوسف درویشی هویدا	آدرس: تهران - خیابان طالقانی - خیابان بهار شمالی - نرسیده به خیابان جواد کارگر - پلاک ۲۲۹ - واحد ۳	
تلفن: ۰۹۳۵۸۴۰۷۴۰۳ ۷۷۵۱۴۰۲۶		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده): محرومیت از حقوق اجتماعی یکی از مصادیق واکنش جامعه در برابر جرم و مجرم است. در قانون مجازات اسلامی، از مصادیق مجازات های تعزیری بازدارنده محسوب می شود؛ از حیث ماهیت عینی جزء مجازات های سالب حق بوده و به لحاظ ارتباط میان مجازات ها، گاه به عنوان مجازات اصلی و یا تبعی و یا تکمیلی پیش بینی شده است. البته این مجازات گاه در قالب اقدامات تأمینی و تربیتی نیز اعمال می شود. به نظر می رسد مناسبترین شکل اعمال آن، در وجه اخیر (مجازات تکمیلی و اقدام تأمینی) باشد. محرومیت های اجتماعی در فقه امامیه، با عنوان تعزیرات هماهنگی دارد و از مصادیق مجازات های تعزیری محسوب می شود و چون تعزیر، تأدیب و یا عقوبتی است که به نظر حاکم شرع واگذار شده است و مجازات بازدارنده نیز در اختیار حاکم است، لذا می توان گفت، تعریف مجازات بازدارنده در قانون، در برخی مصادیق خارجی با تعزیر در فقه، تداخل خواهد نمود و مجازات بازدارنده از قبیل تعزیرات خواهد بود.		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه
 مناسب است تاریخ و امضا:
 مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	موضوع تحقیق
۲	۱-۱ بیان مسأله
۲	۲-۱ هدف تحقیق
۳	۳-۱ اهمیت موضوع
۳	۴-۱ سؤالات و فرضیه ها
۳	۱-۴-۱ سؤالات
۳	۲-۴-۱ فرضیه ها
۴	۵-۱ روش تحقیق
۴	۶-۱ محدودیت ها و مشکلات تحقیق
۴	۷-۱ قلمرو تحقیق
	فصل دوم- کلیات و مفاهیم
۶	۱-۲ مجازات
۶	۱-۱-۲ تعریف مجازات
۷	۱-۱-۱-۲ تعریف لغوی
۷	۲-۱-۱-۲ تعریف اصطلاحی
۹	۲-۱-۲ دیدگاه حقوقی ضرورت مجازات
۱۰	۳-۱-۲ انواع مجازات ها در حقوق کیفری ایران
۱۰	۱-۳-۱-۲ طبقه بندی قانون مجازات اسلامی از مجازات
۱۰	۱-۱-۳-۱-۲ حدود
۱۱	۲-۱-۳-۱-۲ قصاص
۱۱	۳-۱-۳-۱-۲ دیات
۱۱	۴-۱-۳-۱-۲ تعزیرات
۱۲	۵-۱-۳-۱-۲ مجازات های بازدارنده
۱۲	۲-۳-۱-۲ طبقه بندی موضوعی مجازات
۱۲	۱-۲-۳-۱-۲ مجازات های بدنی
۱۲	۲-۲-۳-۱-۲ مجازات های سالب و محدود کننده آزادی
۱۲	۳-۲-۳-۱-۲ مجازات های مالی
۱۲	۴-۲-۳-۱-۲ مجازات های محرومیت از اشتغال به کسب یا شغل یا حرفه
۱۲	۵-۲-۳-۱-۲ مجازات های سالب حق

۱۳	۶-۲-۳-۱-۲ مجازات های سالب حیثیت
۱۳	۷-۲-۳-۱-۲ مجازات های محرومیت از خدمات عمومی
۱۳	۳-۳-۱-۲ طبقه بندی مجازات ها بر مبنای نسبت آن ها به یکدیگر
۱۴	۱-۳-۳-۱-۲ مجازات اصلی
۱۴	۲-۳-۳-۱-۲ مجازات تبعی
۱۵	۳-۳-۳-۱-۲ مجازات تکمیلی
۱۵	۴-۱-۲ ویژگیهای مجازات
۱۵	۱-۴-۱-۲ ایجاد هراس در مجرم
۱۶	۲-۴-۱-۲ ورود آزار و اذیت بر مجرم
۱۶	۳-۴-۱-۲ تحقیر بز هکار
۱۶	۴-۴-۱-۲ جبران ضرر و زیان ناشی از جرم
۱۷	۵-۱-۲ اهداف مجازات ها در حقوق جزا
۱۷	۱-۵-۱-۲ اجرای عدالت
۱۷	۲-۵-۱-۲ ارعاب(ترساندن)
۱۸	۳-۵-۱-۲ مکافات(تلافی)
۱۹	۴-۵-۱-۲ اصلاح و تربیت
۱۹	۵-۵-۱-۲ تهدیب و تطهیر مجرم از آثار و تبعات روحی
۲۰	۲-۲ محرومیت
۲۰	۱-۲-۲ تعریف محرومیت
۲۰	۱-۱-۲-۲ تعریف لغوی
۲۰	۲-۱-۲-۲ تعریف اصطلاحی
۲۰	۲-۲-۲ انواع محرومیت
۲۱	۱-۲-۲-۲ محرومیت محدود
۲۲	۲-۲-۲-۲ محرومیت مطلق
۲۲	۳-۲-۲ اسباب محرومیت
۲۴	۴-۲-۲ اهداف محرومیت های اجتماعی
۲۵	۳-۲ حقوق اجتماعی
۲۵	۱-۳-۲ تعریف حقوق
۲۵	۱-۱-۳-۲ تعریف لغوی
۲۶	۲-۱-۳-۲ تعریف اصطلاحی
۲۹	۲-۳-۲ تعریف حقوق اجتماعی
۳۰	۳-۳-۲ مصادیق حقوق اجتماعی
۳۲	۴-۳-۲ منابع محرومیت های اجتماعی
۳۲	۱-۴-۳-۲ منابع ملی
۳۴	۲-۴-۳-۲ منابع فراملی

فصل سوم- محرومیت های اجتماعی در حقوق کیفری ایران

- ۳-۱-۳ مبنای وضع مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی ۳۶
- ۳-۲ جایگاه حقوقی محرومیت های اجتماعی ۳۶
- ۳-۱-۱ ماهیت عینی محرومیت های اجتماعی ۳۶
- ۳-۱-۲ ماهیت قضایی محرومیت های اجتماعی ۳۷
- ۳-۱-۳ ماهیت محرومیت های اجتماعی از لحاظ ارتباط میان مجازات ها ۴۶
- ۳-۳ جایگاه عملی محرومیت های اجتماعی ۴۷
- ۳-۲-۱ محرومیت های اجتماعی به عنوان کیفر اصلی ۴۷
- ۳-۲-۲ محرومیت های اجتماعی به عنوان کیفر تبعی ۵۱
- ۳-۲-۳ محرومیت های اجتماعی به عنوان مجازات تکمیلی ۵۳
- ۳-۲-۴ محرومیت های اجتماعی به عنوان اقدام تأمینی ۵۸

فصل چهارم - محرومیت های اجتماعی در فقه امامیه

- ۴-۱-۴ تعریف مجازات در فقه ۶۲
- ۴-۲ دیدگاه فقهی ضرورت مجازات ۶۳
- ۴-۳ انواع مجازات ها در فقه ۶۵
- ۴-۳-۱ طبقه بندی مجازات شرعی بر حسب ماهیت فقهی آن ۶۵
- ۴-۳-۱-۱ حدود ۶۵
- ۴-۳-۱-۲ قصاص ۶۶
- ۴-۳-۱-۳ دیات ۶۶
- ۴-۳-۱-۴ تعزیرات ۶۶
- ۴-۳-۱-۳-۱ تعریف لغوی ۶۶
- ۴-۳-۱-۳-۲ تعزیر در اصطلاح فقه ۶۷
- ۴-۳-۱-۳-۳ قلمرو تعزیر ۶۹
- ۴-۳-۱-۳-۴ ادله قائلین به انحصار تعزیر در تازیانه و نقد آن ها ۶۹
- ۴-۳-۱-۳-۴-۱ ادله اقامه شده بر عمومیت مفهوم تعزیر ۷۳
- ۴-۳-۲ طبقه بندی مجازات های شرعی بر حسب ماهیت عینی آنها ۷۸
- ۴-۳-۲-۱ مجازات های بدنی ۷۸
- ۴-۳-۲-۲ مجازات سالب آزادی ۷۹
- ۴-۳-۲-۳ مجازات محدود کننده آزادی ۷۹
- ۴-۳-۲-۴ مجازات سالب حق ۷۹
- ۴-۳-۲-۵ مجازات مالی ۸۰
- ۴-۳-۳ طبقه بندی مجازات های شرعی بر حسب ارتباط بین آن ها از لحاظ اصالت و تبعیت ۸۰

۸۰ ۱-۳-۳-۴ مجازات اصلي
۸۱ ۲-۳-۳-۴ مجازات بدلی
۸۱ ۳-۳-۳-۴ مجازات تبعي
۸۲ ۴-۳-۳-۴ مجازات تکميلي
۸۲ ۴-۴ اهداف مجازات در فقه
۸۲ ۱-۴-۴ کيفر حدود و فايده اجتماعي
۸۳ ۲-۴-۴ کيفر قصاص و اجرائي عدالت
۸۳ ۳-۴-۴ کيفر تعزير و هدف اصلاح و تربيت
۸۵ ۵-۴ جایگاه محرومیت های اجتماعي در فقه اماميه
۸۵ ۱-۵-۴ محرومیت های اجتماعي بر حسب ماهيت فقهي آن
۸۵ ۱-۱-۵-۴ انواع تعزير
۸۵ ۱-۱-۱-۵-۴ تعزيرات شرعی
۸۵ ۲-۱-۱-۵-۴ تعزيرات حكومتي
۸۷ ۲-۱-۵-۴ مرجع وضع و تعيين تعزير
۸۸ ۱-۲-۱-۵-۴ مقام صالح براي تعيين تعزير در سنت معصومين
۹۰ ۲-۲-۱-۵-۴ مقام صالح براي تعيين تعزير در اقوال فقها
۹۳ ۳-۲-۱-۵-۴ ادله اختيارات ولي فقيه در امر تعيين تعزيرات
۹۸ ۲-۵-۴ محرومیت های اجتماعي بر حسب ماهيت عيني آن در فقه
۹۹ ۳-۵-۴ محرومیت های اجتماعي از لحاظ ارتباط میان مجازات ها در فقه
۹۹ ۶-۴ مصاديق محرومیت های اجتماعي در فقه

۱۱۰..... نتیجه گیری

۱۱۲..... منابع و مأخذ

چکیده

محرومیت از حقوق اجتماعی یکی از مصادیق واکنش جامعه در برابر جرم و مجرم است. در قانون مجازات اسلامی، از مصادیق مجازات های تعزیری بازدارنده محسوب می شود؛ از حیث ماهیت عینی جزء مجازات های سالب حق بوده و به لحاظ ارتباط میان مجازات ها، گاه به عنوان مجازات اصلی و یا تبعی و یا تکمیلی پیش بینی شده است. البته این مجازات گاه در قالب اقدامات تأمینی و تربیتی نیز اعمال می شود. به نظر می رسد مناسبترین شکل اعمال آن، دو وجه اخیر (مجازات تکمیلی و اقدام تأمینی) باشد.

محرومیت های اجتماعی در فقه امامیه، با عنوان تعزیرات هماهنگی دارد و از مصادیق مجازات های تعزیری محسوب می شود و چون تعزیر، تأدیب و یا عقوبتی است که به نظر حاکم شرع و اگذار شده است و مجازات بازدارنده نیز در اختیار حاکم است، لذا می توان گفت، تعریف مجازات بازدارنده در قانون، در برخی مصادیق خارجی با تعزیر در فقه، تداخل خواهد نمود و مجازات بازدارنده از قبیل تعزیرات خواهد بود.

واژگان کلیدی:

محرومیت، حقوق اجتماعی، مجازات بازدارنده، تعزیر

مقدمه

در طول تاریخ بشر و از زمانی که بشر زندگی اجتماعی را تجربه کرد، برای تنظیم روابط و عدم متضرر شدن در مناسبات اجتماعی و نیز احساس امنیت در اجتماع، قواعد و مقرراتی را پیش بینی کرد. در این میان همواره کسانی بودند که با زیر پا گذاشتن قوانین، نظم جامعه را برهم زده و موجبات آزردن خاطر شدن دیگران را فراهم می کردند، و لذا جرم، پدیده انسان اجتماعی به وجود آمد. اما حفظ انتظام اجتماعی مستلزم مقابله با این پدیده مجرمانه است چرا که حیات مسالمت آمیز جمعی بشر، بدون این مقابله دستخوش آشوب خواهد شد. حال پرسش اصلی این است که، چه روشی باید انتخاب شود تا بهترین شیوه مقابله با جرم به حساب آید؟ ضمانت اجرای کیفری فراوانی در طول تحولات اجتماعی بشر پدید آمدند. در این میان «محرومیت از حقوق اجتماعی» نیز، به عنوان یکی از مصادیق واکنش جامعه در مقابل جرم و بزهکاری، توسط قانون گذاران وارد حقوق کیفری جوامع شد. بدین معنا که شخص در اثر ارتکاب برخی از جرایم و محرومیت کیفری، از تمام یا برخی از حقوق و مزایای اجتماعی و سیاسی خویش محروم می گردد.

پیشینه محرومیت از حقوق اجتماعی در ایران، به قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ برمی گردد. این مجازات در اصلاحات بعدی به ویژه بعد از انقلاب اسلامی نیز تحولات بسیاری داشته است. از آن جا که حقوق اجتماعی، مجموعه گسترده ای از امتیازات افراد جامعه را شامل می شود و دامنه آن به تمام فعالیت های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و ... توسعه یافته است؛ از این رو شناخت مفهوم و مصادیق حقوق اجتماعی و تبیین جایگاه آن در حقوق کیفری ایران لازم و ضروری به نظر می رسد، تا مبدا حقوق و آزادی های مشروع افراد جامعه، به ویژه محکومان، بی جهت تضییع نشود. از سوی دیگر می دانیم که در سیاست تقنینی ایران، قوانین مصوب، باید مطابق دستورات اسلام بوده و مغایرتی با احکام و الای شارع مقدس نداشته باشند. البته این بدین معنی نیست که احکام، منحصر در احکام اولیه باشد؛ بلکه اصل اجتهاد و لزوم تطابق احکام با شرایط و مقتضیات زمان و مکان، خود مجوز تأسیس احکام جدید (به عنوان احکام ثانویه) می باشد؛ لیکن این مجوز نباید منجر به عدول از کلیات و اصول اساسی احکام اسلامی شود. لذا پرداختن به مبانی فقهی و مشروعیت این مجازات از دیگر مسائلی است که در یک پژوهش فقهی و حقوقی اجتناب ناپذیر است.

فصل اول

موضوع تحقیق

۱-۱ بیان مسئله

تحقیق حاضر، در واقع پژوهشی پیرامون «محرومیت های اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه» می باشد. محرومیت از حقوق اجتماعی در واقع یکی از ضمانت اجراهایی است که توسط قانون گذار در مورد برخی از جرایم، به عنوان مجازات مقرر شده است. رسالت این پژوهش در واقع علاوه بر تبیین مجازات مزبور در قانون مجازات اسلامی ایران، یافتن جایگاه این موضوع در فقه امامیه و در میان مجازات های فقهی است؛ چرا که یکی از مهم ترین منابع وضع قانون در ایران، فقه است و قانون گذار نیز ملزم به پیروی از احکام عالیه شریعت اسلام در وضع قوانین و مقررات می باشد و عدم تطابق قوانین با موازین شرعی، سقوط آن ها از درجه اعتبار را در پی خواهد داشت.

۲-۱ هدف های تحقیق

هدف هایی که در این تحقیق، در پی آن هستیم عبارتند از:

- ۱- تبیین محرومیت های اجتماعی به عنوان یکی از مجازات های مقرر در قانون مجازات اسلامی ایران از منظر جایگاه حقوقی و عملی و بیان مصادیق آن در حقوق کیفری ایران.
- ۲- تبیین جایگاه محرومیت های اجتماعی در فقه امامیه و مصادیق آن.
- ۳- حدود اختیارات حاکم اسلامی در تعیین مجازات های تعزیری.
- ۴- دست یافتن به معیار و ضابطه وضع مجازات محرومیت های اجتماعی در فقه امامیه.

۳-۱ اهمیت موضوع و انگیزش انتخاب آن

از دلایل اصلی انتخاب و انجام این پژوهش، علاوه بر علاقه به موضوع، نادر بودن پیشینه پژوهشی در این زمینه نیز می باشد. و از آن جا که محرومیت های اجتماعی، در بسیاری از موارد می تواند در برآوردن اهداف سازنده مجازات، مفید باشد، لذا توجه به ابعاد آن در یک پژوهش فقهی و حقوقی، راهگشا به نظر می رسد، ضمن این که از ابهامات موجود در روند عملی اجرای این مجازات، تا حدودی خواهد کاست.

۴-۱ سنوالات و فرضیه ها

۱-۴-۱ سنوالات

سؤال هایی که در این تحقیق پاسخ داده می شوند عبارتند از:

- ۱- محرومیت از حقوق اجتماعی به چه معناست؟
- ۲- مصادیق محرومیت های اجتماعی کدام است؟

۳- محرومیت های اجتماعی جزء کدام یک از مجازات های مقرر در قانون مجازات اسلامی ایران است؟

۴- آیا مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی مطروحه در قانون مجازات اسلامی ایران سابقه فقهی دارد؟

۵- در صورت وجود این مجازات در فقه، جایگاه آن کجاست و مصادیق آن چیست؟

۱-۴-۲ فرضیه ها

در این پژوهش ما فرضیه را بر این قرار دادیم که:

۱- مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی مطروحه در قانون مجازات اسلامی ایران، در فقه امامیه نیز، مطرح شده است.

۲- این مجازات برگرفته از احکام شرعی و برطبق موازین فقهی بوده و لذا از منظر امامیه و در نتیجه از دیدگاه حقوقی، مشروع می باشد.

۱-۵ روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش به صورت کتابخانه ای و با فیش برداری از منابع اصلی و فرعی فقهی و حقوقی مرتبط با موضوع بوده، و سپس مقایسه و تحلیل فیش های تهیه شده بر اساس طرح اصلی.

۱-۶ محدودیت ها و مشکلات تحقیق

از مهم ترین مشکلات در این پژوهش، کمبود منابع و پراکندگی موضوع تحقیق در کتاب های مرتبط با حقوق جزا و عدم انسجام آن، عدم تنقیح مصادیق و نیز ابهامات موجود پیرامون این مسئله بود.

از سوی دیگر، در این تحقیق سعی بر این بود تا با تحقیقات میدانی و با استفاده از رویه عملی و آراء صادره در محاکم، با استفاده از نظرات قضات در این زمینه، تحقیق را پربارتر کنیم، اما متأسفانه به علت برخی مشکلات، این امر میسر نشد.

۱-۷ قلمرو تحقیق

آن چه در این تحقیق تحت عنوان «محرومیت های اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه»، آمده است، می تواند مورد استفاده علاقمندان علم حقوق و نیز مورد توجه حقوقدانان، قضات، وکلا و دانشجویان؛ قرار گیرد.

فصل دوم

کلیات و مفاهیم

۱-۲ مجازات

۱-۱-۲ تعریف مجازات

در این بخش ما قصد داریم به تعریف لغوی و اصطلاحی مجازات بپردازیم تا علاوه بر روشن شدن ارتباط میان معنای لغوی و اصطلاحی، که جدا از اصل تعاریف نیست؛ محرومیت های اجتماعی را نیز به عنوان یک مجازات، در گام اول معرفی کنیم.

۱-۱-۱-۲ تعریف لغوی

مجازات از ماده جزا از جمله افعالی است که دارای معنای اضرار است که با به کار بردن قرینه، معنای خاص پیدا می‌کند و از جمله معنای آن پاداش دادن، جزا دادن در نیکی و بدی، سزا، کیفر و جزاست. غالباً مجازات در پاداش بد و مکافات در پاداش نیک به کار می‌رود. (دهخدا، ۱۳۳۵، ص ۴۲۱-۴۲۲) و راغب در مفردات می‌گوید: «الجزاء الغنا و الکفاية و الجزا مافیه من الکفاية من المقابلة إن خیرا فخیر و إن شراً فشر و الجزية ما يؤخذ من أهل الذمه و تسميتها بذلك الاجتزاء بها في حقهم و يقال جازبك فلان أي کافیک.» (راغب اصفهانی، ۱۳۶۳، ص ۹۳)

یعنی: جزا به معنای بی نیازی و کفایت کردن است و پاداش را جزا می‌گویند چون به لحاظ مقابله و برابری در آن کفایت است. جزا آنست که در برابر کار خیر، به نیکی و در برابر کار شر، به بدی جبران شود و جزیه آن چیزی است که از اهل ذمه می‌گیرند و نام‌گذاری آن به این اسم، به خاطر مصون ماندن خون ایشان در قبال پرداخت آن می‌باشد و گفته می‌شود «جاز بک» یعنی تو را کفایت می‌کند.

در ترمینولوژی حقوق؛ مجازات به معنای مشقتی که مقنن به مجرم تحمیل می‌کند آمده است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۷، ص ۶۱۵) در فرهنگ صبا نیز مجازات به معنی جزا دادن، پاداش دادن و کیفر آمده است. (بهشتی، ۱۳۷۰، ص ۲۹۶)

۲-۱-۱-۲ تعریف اصطلاحی

حقوقدانان نوعاً مجازات را این گونه تعریف کرده اند: «مجازات عبارت از تنبیه و کیفری است که بر مرتکب جرم تحمیل می‌شود. مفهوم رنج، از مفهوم مجازات غیر قابل تفکیک است و در واقع رنج و تعب است که مشخصه حقیقی مجازات می‌باشد. همین ضابطه مجازات را از سایر وسائل انضباطی که قبل از ارتکاب جرم برای جلوگیری از وقوع آن اعمال می‌شود و اقدامات مربوط به ترمیم زیان های ناشی از دعاوی حقوقی تفکیک می‌نماید. مجازات را نباید با تدابیر تأمینی که اخیراً در قوانین جزایی پیش بینی شده است اشتباه نمود، هر چند این قبیل تدابیر از جهت اینکه دفاع و حمایت از جامعه می‌کند، شبیه مجازات است ولی چون اعمال آن آمیخته با رنج و تعب متهم نمی‌باشد از مفهوم مجازات خارج می‌گردد.» (علی آبادی، ۱۳۶۸، ص ۱)

در تعریف دیگری آمده است: «مجازات عبارت از آزاری است که قاضی به علت ارتکاب جرم و به نشانه نفرت جامعه از عمل مجرانه و مرتکب آن، برای شخصی که مقصر است بر طبق قانون، تعیین می کند.» (بهری، ۱۳۴۰، ص ۲۷۶)

قانون مجازات اسلامی تعریف مشخصی از مجازات ندارد. اما با توجه به ماده ۲ ق.م.ا. در مورد تعریف جرم، می توان گفت مجازات واکنش اجتماع در برابر اعمال مجرمانه است که از طریق محاکم کیفری بر مرتکب تحمیل می شود.

۲-۱-۲ دیدگاه حقوقی ضرورت مجازات

اساساً مجازات ضامن اجرای دستورات و اوامر و نواهی قانون است، بدون اعمال آن هیچ ضمانتی برای وادار کردن افراد به تبعیت از قانون و نظم عمومی نخواهد بود، هم چنین برای حفظ ارزش های اجتماعی علاوه بر استقرار نظم و بقای جامعه امری ضروری است. این خاصیت حقوق کیفری آن را از سایر وسایل و تضمینات حقوقی دیگر از قبیل جبران خسارت، بطلان و غیره، ممتاز کرده است. در حقیقت، مجازات، عکس العمل جامعه در مقابل جرم است که سبب تحکیم پایه های ارزشی و نظم اجتماعی و گسترش عدالت کیفری می شود.

بنابراین، مجازات به عنوان ضمانت اجرای مشخص نظم اجتماعی، اصلی است که ضامن امنیت قضایی، آسایش و منافع عمومی است، و از قدرت دولت و هیأت حاکمه ناشی می شود. و نیز عادی ترین وسیله اجرای قواعد کیفری ناظر به زندگی اجتماعی است؛ که با گذشت زمان، چیزی از این وصف مجازات کاسته نشده است. (ولیدی، ۱۳۷۸، ص ۳۷۹)

در زمان حاضر و از وقتی که مجازات ها بصورت نظام معین کیفری بر مجرمین اعمال می شوند، مجازات کردن به صورت روش معمول و منطقی جهت مقابله با بزهکاری، مورد توجه قانون گذاران قرار گرفته است. طبق این دیدگاه مجازات نتیجه طبیعی عمل بزهکار محسوب می شود و مجرم با ارتکاب عمل مجرمانه، خود را سزاوار کیفر کرده است. نظیر این معنی را ما در ادبیات فارسی مشاهده می کنیم که مکافات عمل را امری ضروری و طبیعی معرفی می کند، آنجا که می گوید:

این جهان کوه است و فعل ما ندا باز آید سوي ما از گه صدا
از مکافات عمل غافل مشو گندم از گندم بروید، جو زجو

مجازات کردن یا سزا دادن از نظر حقوق موضوعه، عبارت از: تنبیه یا صدمه ای است که به حکم قانون و متناسب با جرم، از طرف جامعه نسبت به جسم و جان مجرم، تحمیل می شود.

بدون شك، مقابله به مثل کردن با مجرم و مجازات دادن او، به تلافی عملی که مرتکب شده است، فی نفسه عمل خوب و پسندیده ای نیست و نباید تنها به این راه حل تکیه کرد بلکه از باب ضرورت و پس از ناکارآمدی سایر عوامل است که بدان متوسل می شویم و گرنه چه بهتر که بتوانیم با راه های پیشگیرانه منشأ فساد و جرایم را از بین ببریم، اما در عین حال چون اجرای مجازات وسیله ای برای حفظ ارزش های اجتماعی و يك عامل بازدارنده برای کسانی که استعداد

بزهکاری دارند، محسوب می‌شود، مجازات و قدرت ترساننده آن، همواره مورد توجه و کاربرد حکومت‌ها بوده است.

بین مجازات و جرم پیوندی ناگسستنی برقرار است؛ بدین معنی که عامل ایجادکننده مجازات، جرم است و تا جرم نباشد مجازات هم نخواهد بود، البته در صورتی که مجازات را به معنی سزای عمل بد کسی را دادن، تعریف کنیم. همان طور که یکی از حقوقدانان مجازات را ضمانت اجرایی اجتماعی می‌داند که جرم ایجاد می‌کند.

بر اساس این نظر، درصد اهمیت اختلال‌هایی که یک عمل اجتماعی در وجدان عمومی ایجاد می‌کند بر حسب مجازات تعیین می‌شود. هر چه وجدان عمومی بیشتر جریحه‌دار شود، مجازات شدیدتر است. ضرورت مجازات از خود جرم ناشی می‌شود و میزان شدت یا خفت مجازات نیز با توجه به جرم ارتكابی تعیین می‌شود و یک رابطه متقابل بین آن دو حاکم است و از طرف دیگر همان طور که اشاره شد، می‌توان از میزان مجازات تعیین شده، اهمیت جرم ارتكابی و درجه تخریب‌کنندگی آن را دریافت.

به هر حال کیفر مرعوب‌کننده است، عامل ترس و ارعاب نقش بازدارندگی دارد. اصولاً بشر نسبت به حیات، آزادی، مال، حیثیت و آبروی خود علاقه دارد و سلب احتمالی هر یک از این مواهب الهی، نگران‌کننده و بیم‌آور بوده و خود وسیله‌ای برای بازداشتن اشخاص از تعدی و تجاوز به حقوق دیگران و جامعه است. به علاوه، حبّ حق و حس عدالت خواهی و نفرت از ظلم نیز در فطرت آدمی است، لذا به تدریج مجازات شکل قانونی و مشخص به خود گرفت و گاهی ضمانت اجرایی جزایی، نسبت به شخص مجرم (مثل مجازات اعدام)، گاهی نسبت به اموال (چون توقیف و مصادره) و گاهی هم آبرو و حیثیت شخص یا افراد را (چون محرومیت‌های اجتماعی) شامل گردید. (گلدوزیان، ۱۳۸۶، ص ۷۶)

۲-۱-۳ انواع مجازات در حقوق کیفری ایران

مجازات طبق سلايق قانون گذاری کیفری و حقوقدانان از ابعاد گوناگونی طبقه بندی می‌شوند. در

اینجا ما به طبقه بندی رایج در حقوق کیفری ایران می‌پردازیم:

۲-۱-۳-۱ طبقه بندی قانون مجازات اسلامی از مجازات

طبقه بندی معروف مجازات‌ها در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲؛ طبقه بندی جرایم از حیث درجه و رتبه آن‌ها و نوع جرایم بود که عبارت بودند از: جنایت، جنحه و جرایم خلافی. این تقسیم بندی به موجب ماده ۷۲۹ اصلاحی ۱۳۷۷ اعتبار خود را از دست داد. ماده ۱۲ ق.م.ا. تقسیم بندی و مدل جدیدی ارائه کرده است که در آن نظام کیفرها متشکل از پنج نوع مجازات؛ حدود، قصاص، دیات، تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده می‌باشد. اینک به توضیح مختصر هر یک از این مجازات‌ها می‌پردازیم: